

บทที่ 2

ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำภูมิวนทัศน์ที่ 1 : ที่ดอน ติดกับแหล่งน้ำขนาดใหญ่ กรณีศึกษา: บ้านดอนตูม ต.แก่งเลิงจาน อ.เมือง จ.มหาสารคาม

1. ประวัติศาสตร์และพัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน¹

บ้านดอนตูมเป็นหมู่บ้านที่มีพัฒนาการมากกว่า 100 ปี เป็นหมู่บ้านแรกเริ่มในตำบล แก่งเลิงจาน จากคำบอกเล่าของคนแก่คนเฒ่าในหมู่บ้านทราบว่าครั้งแรกชาวบ้านดอนตูมได้อพยพมาจากจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี และร้อยเอ็ด จำนวน 4 ครอบครัว โดยการนำคือ พ่อใหญ่ ศรีนิน และ พ่อไข สิริจันทร์ เมื่อปี พ.ศ. 2352 โดยพักอยู่คุ้มโนนตาล (อยู่ทางด้านทิศเหนือของชุมชนในปัจจุบัน) ต่อมาพ่อศรีนิน และพ่อไขจึงได้ให้คนที่ติดตามมาด้วยออกไปหาสถานที่ตั้งบ้านใหม่ จึงได้ข้ามห้วยตูมมาเห็นโนนตั้งบ้านแห่งนี้ เป็นพื้นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง มีหนองน้ำล้อมรอบ เหมาะแก่การทำการเกษตร มีความอุดมสมบูรณ์ จึงได้ตัดสินใจชักชวนพรรคพวกยกครอบครัวมาดูสถานที่ตั้งบ้านปรากฏว่ามีต้นตูมเกิดขึ้นในบริเวณนั้นเป็นจำนวนมาก จึงได้ประชุมตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านดอนตูม” และเป็นชื่อหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน

ต่อมามีการขยายครอบครัวเพิ่มขึ้น ประมาณ 60 ครอบครัว ซึ่งเป็นครอบครัวที่ย้ายตามมาจากคุ้มโนนตาล ทางราชการจึงสั่งให้นำนามหมู่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) และได้แต่งตั้งให้ พ่อไข สิริจันทร์ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก โดยขึ้นกับตำบลท่าสองคอน เป็นหมู่ที่ 2 ต่อมาจึงแยกเป็นตำบลแก่งเลิงจาน และบ้านดอนตูมเป็นหมู่ที่ 1 จนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านแล้วทั้งหมด 9 คน คือ

1. นายไข สิริจันทร์
2. นายสวน งามเมือง
3. นายสีทา จันทรลุน
4. นายขุน จันทรลุน
5. นายไสว ลาจ้อย
6. นายสอน พลศรี
7. นายฝั้น จันทรลุน
8. นายทองสุข พลเหล่า
9. นายสายัน ทาโยธี

บ้านดอนตูมมีสภาพภูมิวนทัศน์ที่อุดมสมบูรณ์ที่มีลักษณะเป็นที่ดอน รอบหมู่บ้านรอบหมู่บ้านมีแหล่งน้ำที่คอยหล่อเลี้ยงหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นห้วยกุดตูม หนองหะ แก่งเลิงจาน กุดโด ซึ่งมีผลต่อการดำเนินวิถีชีวิตของชาวบ้าน และมีเหตุการณ์หลายอย่างซึ่งเกิดขึ้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2539 มีครัวเรือนที่ขยายเพิ่มมากขึ้นจึงได้แยกจากหมู่ที่ 1 เป็นหมู่ที่ 16 โดยหมู่ที่ 1 นั้น มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 217 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งสิ้น 1,033 คน แบ่งเป็นชาย 510 คน หญิง 523 คน ประชากรหมู่ที่ 16 มี 47 ครัวเรือนมีประชากรทั้งสิ้น 512

¹ พ่อน้อย จันลี อายุ 92 ปี

พ่อสายัน ทาโยธี อายุ 45 ปี ผู้ใหญ่บ้าน

คน แบ่งเป็นชาย 242 คน หญิง 270 คน บ้านดอนตูมมีพัฒนาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเมืองและการพัฒนาของรัฐที่เข้ามามีบทบาท ต่อบ้านดอนตูม ดังนี้

ปี 2473¹ เกิดน้ำท่วมครั้งแรกซึ่งน้ำมาจากแม่น้ำชีทะลักมาท่วม ซึ่งไม่ได้ท่วมหมู่บ้านแต่ท่วมที่นาของชาวบ้านทั้งหมด ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนข้าวกล้าที่ปลูกไว้ตายหมด ชาวบ้านต้องหาชุดเผือก ชุดมันและหาจับปลา มาทำปลาร้า ปลาจ่อม หรือนำปลาสดไปแลกข้าวกับหมู่บ้านอื่น เพื่อเอามาไว้กิน

ปี 2486² ชาวบ้านได้ก่อตั้งโรงเรียนขึ้นโดยเอาพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านทางทิศตะวันตกเป็นที่ก่อตั้ง ซึ่งในอดีตชาวบ้านจะเรียนหนังสือกันที่ศาลาวัดบ้านดอนตูม โดยมีครูมาสอนขณะนั้นครูมีเงินเดือนไม่ถึง 10 บาท ต่อมาเมื่อนักเรียนมากขึ้นเนื่องจากหมู่บ้านขยายใหญ่ขึ้น จึงได้ตั้งโรงเรียนโดยมีนักเรียนจากบ้านดอนโคกมาเรียนด้วย จึงตั้งชื่อโรงเรียนว่า โรงเรียนบ้านดอนตูมดอนโคก

ปี 2492 ชาวบ้านเริ่มมีการขายวัวควายออกไปบ้างแต่ก็มีการซื้อเข้ามาเลี้ยงเหมือนเดิม ช่วงนี้วัวควายจะมีราคาอยู่ประมาณตัวละ 1,000 – 2,000 บาท ชาวบ้านจะไม่ขายให้หมดไปเลย เพราะวัวควายเป็นสัตว์ที่ใช้ในการเกษตรที่สำคัญ คือ การใช้ไถนาในอดีตชาวบ้านจะมีวัวควายกันแทบทุกหลังคา มีเกวียนกันแทบทุกบ้านเพื่อใช้ในการขนข้าวในการทำนา

ปี 2507 ชาวบ้านได้เริ่มออกไปรับจ้างต่างหมู่บ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นการรับจ้างเกี่ยวกับการเกษตร เช่น การเกี่ยวข้าว ขนข้าว ในปีนี้น้ำท่วมนาของชาวบ้านเสียหายไม่ได้เก็บเกี่ยวของตน จึงออกไปรับจ้างเก็บเกี่ยวของคนอื่น แต่ก็ไม่ได้เข้าไปรับจ้างในเมืองเหมือนในปัจจุบัน

ปี 2508 ในปีนี้ผู้นำชาตชาวบ้านต้องไปช่วยกันปั้นคูเพื่อป้องกันน้ำท่วม โดยชาวบ้านที่ได้รับความสะดวกหลายหมู่บ้านแถวแม่น้ำชี ไม่ว่าจะเป็น ท่าสองคอน ดอนโคก ดอนตูม โนนหัวฝาย โดยจะใช้เครื่องมือคือจอบและแซก ซึ่งแซกก็คือ การนำไม้ไผ่ยาวประมาณ 2 เมตร 2 ท่อน แล้วเอาเครือไม้หรือปอถักร้อยเพื่อขุดดินได้แล้วใช้ 2 คน หามเพื่อขุดดินไปปั้นคูกันน้ำชีทะลักเข้ามาท่วมไร่นาของตน โดยปั้นทุกปีจนคูมีความกว้าง 3 เมตร สูง 2-3 เมตร ยาว 20 เมตร

ปี 2509 ปีนี้เกิดฝนแล้งไม่มีน้ำใช้ทางการจึงมาสูบน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำมาทางบ้านท่าสองคอน มาห้วยกุดโคก มาหนองสระแล้วมาลงห้วยกุดตูมเพื่อให้ชาวบ้านมีน้ำใช้

ปี 2512¹ ในอดีตนั้น ชาวบ้านจะกินน้ำสำง โดยการขุด สำงที่กว้างประมาณ 1 เมตร ลึกประมาณแล้วแต่น้ำออกหรือไม่บางที่ก็ต้องขุดลึกกว่าน้ำจะออกบางที่ก็ไม่ต้องขุดลึกน้ำก็ออก แต่ที่บ้านดอนตูมขุดแล้วน้ำไม่ออก บางบ่อน้ำออกแต่ไม่เยอะ จึงไม่เพียงพอต่อการบริโภค ชาวบ้านจึงต้องไปซื้อน้ำสำงที่บ้านโคกก่อ โดยเจ้าของสำงขายหาละ 3 บาท ชาวบ้านก็ต้องซื้อ ซึ่งในปีนั้นชาวบ้านจะต้องไปซื้อน้ำกินที่บ้านโคกก่อ ซึ่งน้ำสำงเขามีปริมาณมาก

ปี 2518² เริ่มมีรถไถนาเข้ามารับจ้างไถในหมู่บ้าน คนที่มีนาไม่เยอะจะจ้างรถไถ ส่วนคนที่มีนาเยอะก็จะขายวัวควายไปซื้อรถไถนาเดินตาม เหตุที่คนมีนายน้อยจะนิยมจ้างก็เพราะหากซื้อรถไถเดิน

¹ พ่อน้อย วันลี อายุ 92 ปี

² พ่อน้อย ลาจ้อย อายุ 72 ปี

¹ แม่คำอินทร์ พันบาล อายุ 63 ปี

แม่แดง จันทร์ลุน อายุ 59 ปี

² พ่อสายัน ทาโยธิ ผู้ใหญ่บ้าน อายุ 45 ปี

พ่อโพธิ์ จันลี อายุ 55 ปี

ตามก็ไม่คุ้มเพราะน้ำมีแค่น้อย จึงจ้างไถเพราะคุ้มกว่า ดังนั้นในบ้านดอนตูมจะไม่ค่อยมีรถไถนาเดินตาม

ปี 2520³ ในอดีตชาวบ้านจะมีการปลูกปอเป็นอาชีพด้วย แต่เนื่องจากปีนี้ปอราคาตก กอปรกับน้ำท่วมบ่อย ชาวบ้านจึงเลิกปลูกปอเพราะเห็นว่าไม่คุ้ม และอีกอย่างการปลูกนั้นทำให้น้ำในห้วยตูม และหนองชะเอน้ำเสียจากการแช่ปอ ชาวบ้านจึงเลิกการปลูกปอตั้งแต่ปีนี้เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

ปี 2521-2523⁴ 2-3 ปีนี้เป็นปีที่น้ำท่วมชาวบ้านได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมอย่างหนัก รอบหมู่บ้านนั้นน้ำท่วมข้าวกลาตายหมด จนหมู่บ้านมีสภาพเป็นเกาะวัวควายไม่มีที่เลี้ยงชาวบ้านต้องเอาไปไว้ที่บ้านหนองจิก น้ำที่ท่วมก็จะมาจากน้ำชีและน้ำจากแก่งหนองต่าง ๆ ทางบ้านบ่อ บรบือ น้ำจากห้วยโคกก่อจากบ้านโคกก่อ ไหลมาสมทบกันที่แก่งเลิงจานแล้วมาท่วมหมู่บ้านการคมนาคมนั้นต้องอาศัยเรือท้องแบนจากทางการ ซึ่งน้ำท่วมนานถึง 2 เดือน ทางหน่วยกาชาดต้องเอาข้าวของมาแจกช่วยเหลือ โดยใส่ห่อมาลงที่โรงเรียน ปีนี้ ถือว่าเป็นปีที่น้ำท่วมหนักเป็นประวัติการณ์ของหมู่บ้าน และต่อมาก็ท่วมแทบทุกปี

ปี 2524 ทางชลประทานได้ทำผนังกันน้ำชีแทนคูน้ำที่ขาดบ่อยมากโดยทำเป็นถนนลาดยาง ตั้งแต่นั้นมาน้ำชีก็ไม่ท่วมอีกเลย แต่ก็มีน้ำจากห้วยจากแก่งมาท่วมแทนซึ่งก็ทำให้ชาวบ้าน ได้รับความเดือดร้อนเหมือนเดิม

ปี 2527 บ้านดอนตูมได้แยกเป็นตำบลแก่งเลิงจาน หมู่ที่ 1 เนื่องจากแต่ก่อนนั้นบ้านดอนตูมจะขึ้นกับตำบลท่าสองคอนเมื่อหมู่บ้านมีการขยายตัวมีหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น จึงได้แยกเป็นตำบลแก่งเลิงจาน

ปี 2528 ไฟฟ้าเข้ามาทำให้ชาวบ้านมีความสะดวกสบายมากขึ้น แต่ก็ทำให้ชาวบ้านหวั่นไปซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้ามากขึ้นและก็เกิดการเปลี่ยนแปลงจากวิถีชีวิตเดิมที่เคยใช้ตะเกียงน้ำมัน

ปี 2530 ในอดีตชาวบ้านนิยมทำนาดำกันเป็นส่วนใหญ่แต่มาในปีนี้เป็นต้นมา ชาวบ้านได้หันมาทำนาหว่านกันเนื่องจากสภาพฝนฟ้าที่ท่วมบ้างแล้วบ้าง จึงต้องทำให้ชาวบ้านปรับสภาพ จากการทำนาดำอย่างเดียวหันมาทำนาหว่านด้วย

ปี 2531 ประปาหมู่บ้านเข้ามาโดยการช่วยเหลือจากกรมทรัพยากรน้ำมาสร้างให้ โดยดึงเอาน้ำจากห้วยกุดตูมขึ้นมาเป็นน้ำประปาทำให้ชาวบ้านไม่ต้องไปหาบหรือใช้ล้อ (รถเข็น) เหมือนในอดีตแต่น้ำประปาหมู่บ้านไม่สะอาดพอที่จะใช้ดื่มกิน ส่วนใหญ่จะใช้อาบ ล้างภาชนะเป็นการอุปโภคในครัวเรือนเท่านั้น

ปี 2537 ในปีนี้มีการขุดลอกห้วยกุดตูมครั้งแรก แต่ไม่ได้ขุดลอกอย่างดีเหมือนครั้งที่สอง เป็นเพียงการขุดออกเพื่อไม่ให้ตื้นเขินเท่านั้น และต่อมาก็เกิดการตื้นเขินเหมือนเดิมเพราะไม่ได้ลอกอย่างดีเท่าไร

ปี 2538 ปีนี้ทาง ร.พ.ช. ได้ทำถนนลูกรังติดต่อระหว่างบ้านดอนตูม ไปหาบ้านเม่นใหญ่ โดยใช้งบประมาณ 500,000 บาท

ปี 2540 ทาง ร.พ.ช. ทำถนนลาดยางในหมู่บ้านทำให้ทางเกวียนในอดีตหายไป มีการคมนาคมสะดวกสบายขึ้น

³ พ่อสวาท ลัทธิธรรม อ.บ.ต. อายุ 58 ปี

⁴ พ่อสมพงษ์ จันทร์ลุน อ.ส.ม. อายุ 62 ปี

ปี 2541 ทาง อ.บ.ต. ได้มีงบประมาณก่อสร้างถนนคอนกรีตจากถนนดำปากทางเข้าหมู่บ้านมาถึงหมู่บ้าน มีระยะทาง 2 กิโลเมตร ทำให้ชาวบ้านไปมาระหว่างเมืองสะดวกมากยิ่งขึ้น และก็หันมาซื้อรถยนต์ รถจักรยานยนต์กันมากขึ้น

ปี 2542 มีถนนคอนกรีตในหมู่บ้านโดยการสนับสนุนจากกรมโยธา

ปี 2543-2544 ถนนคอนกรีตติดต่อระหว่างบ้านดอนตูม และบ้านโนนหัวฝาย

ปี 2545 ถนนคอนกรีตติดต่อไปบ้านคอนโค

ปี 2546 ชลประทานชุดลอกห้วยกุดตูมเพื่อระบายน้ำจากแก่งเลิงจาน และจากหนองต่าง ๆ ที่ไหลมารวมที่แก่งเลิงจานจนเอ่อไปท่วมเมือง ให้ลงไปน้ำชี เพื่อเลี้ยงเมืองไม่ให้น้ำท่วม

ปี 2547 สร้างสะพานห้วยกุดตูมและประปาส่วนภูมิภาคเข้ามาโดยต่อจากท่อมาจากเมืองมหาสารคาม

2. ลักษณะภูมิประเทศและระบบนิเวศชุมชน¹

บ้านดอนตูมตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง มีห้วยหนองรายรอบไม่ว่าจะเป็นห้วยกุดตูม หนองฮะ ห้วยกุดโต แก่งเลิงจาน ซึ่งมีปลาและพืชผักธรรมชาติมากมาย ชาวบ้านสามารถหาอยู่หากินได้ ส่วนใหญ่เมื่อถึงหน้าน้ำ น้ำมักจะท่วมบางปี หมู่บ้านมีสภาพเป็นเกาะเนื่องจากน้ำจะไหลมาจากทางอื่น ไหลลงมารวมกันที่ห้วยตูมหนองฮะ น้ำไม่ระบายออกไปจึงทำให้ท่วมที่นา รอบ ๆ หมู่บ้านนอกจากแหล่งน้ำที่คอยหล่อเลี้ยงหมู่บ้านแล้ว ยังมีป่าสาธารณะของหมู่บ้านที่ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษา ซึ่งปัจจุบันยังมีป่าไม้เยอะพอสมควรชาวบ้านสามารถหาฝืนมาใช้ในการหุงต้มได้

ลักษณะดินของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นดินร่วนปนทรายเหมาะแก่การทำการเกษตรซึ่งชาวบ้านก็ได้ทำนาเป็นส่วนใหญ่ และมีการปลูกข้าวโพดบ้างแต่ปลูกแค่พอไว้กิน น้ำก็อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก นอกจากนี้ก่อนจะมีการขุดลอกห้วย ตามริมห้วยชาวบ้านก็จะปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินด้วย ต่อมาเมื่อมีการขุดลอกชาวบ้านไม่สามารถปลูกได้เนื่องจากทางการเขาห้ามปลูก และการตักน้ำรดก็ลำบาก เนื่องจากห้วยลึกมากกว่าในอดีต

¹ พ่อน้อย จันลี อายุ 92 ปี

พ่อสาเย็น ทาโยธี อายุ 45 ปี ผู้ใหญ่บ้าน

พ่อสวาท ลัทธิธรรม อายุ 58 ปี ส.อ.บ.ต.

พ่อสมัย ลัทธิจันทร์ อายุ 72 ปี

พ่อมะลิ ลังสี อายุ 76 ปี

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงที่ตั้งของบ้านตุม

ที่มา: Google earth cite

from www.google.co.th/intl/th/earth/download/ge/agree.html

แหล่งน้ำที่สำคัญ¹

บ้านดอนตุมนั้นเป็นหมู่บ้านที่มีแหล่งน้ำล้อมรอบที่มีความหลากหลายทางภูมินิเวศน์ ในอดีตเป็นแหล่งน้ำที่ชาวบ้านใช้ทำมาหากินมานานหลายสิบปีและมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างที่ทำให้แหล่งน้ำทั้งหลายที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป

ห้วยกุดตุม อยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน เป็นลำห้วยหลักมีความยาวถึง 5 กิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำที่เกิดเองตามธรรมชาติ จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านบอกว่า ในอดีตนั้นแถวสำหรับห้วยจะมีแต่ป่าตุมเต็มไปด้วยหมุดขาวบ้านจึงเรียกว่าห้วยกุดตุม ห้วยกุดตุมเป็นลำห้วยที่ไม่ใหญ่มากมีความยาวจากหนองชะไปจนถึงกันแก่งเลิงจาน แถวละห้วยจะมีป่าไม้ทั้งต้นตุมและไม้อื่น ๆ มาก และยังมีผักต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสามารถหากินได้ในลำห้วยจะมีปลาเยอะ แม้แต่จะเข้ก็มี ชาวบ้านจะอาศัยการหาผักหาปลาจากลำห้วยกุดตุมเพื่อมาเป็นอาหาร นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ใช้ประโยชน์จากห้วยกุดตุมในการนำน้ำมาอุปโภคบริโภคในครัวเรือน ต่อมาเมื่อหมู่บ้านมีการขยายตัวประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านจึงได้ถากถางต้นไม้เพื่อสร้างบ้านเรือน และทำเป็นที่นาต้นไม้อกแถวห้วยจึงหายไป

นอกจากนี้เนื่องจากสภาพที่น้ำท่วมบ่อยจึงทำให้ระบบนิเวศน์ของห้วยกุดตุมเปลี่ยนไป และจากโครงการขุดลอกห้วยกุดตุมที่ทางการได้ทำการขุดลอกใหม่ในปี 2546 เพื่อระบายน้ำจากแก่งเลิงจานไปลงน้ำชีเพื่อเลี้ยงเมืองสรวงเอาไว้ ไม่ให้น้ำท่วมโดยจะให้น้ำไปทางเมืองสรวง 30% และให้ลงน้ำชีโดยมาทางห้วยกุดตุม 70% ตามนโยบายของทางการทำให้ห้วยกุดตุมไม่เหมือนเดิม จากแต่ก่อนที่ชาวบ้านปลูกผัก ปลูกหญ้า ต้นไม้ผล ไม่ว่าจะเป็นกล้วย ขนุน มะม่วง ต้นสะเดา ที่อยู่ข้าง

¹ พ่อสมัย สิริธรรม อายุ 72 ปี
 พ่อสวาท สิริธรรม อายุ 58 ปี อ.บ.ต.
 พ่อสายัน ทาโยธิ อายุ 45 ปี ผู้ใหญ่บ้าน

ห้วย ต้องถูกการขุดลอกเอาดินมากลบจากที่อดีตที่ชาวบ้านสามารถปลูกผักห้วยได้ปัจจุบันไม่สามารถปลูกได้ เนื่องจากคูห้วยสูงตักน้ำรดผักไม่ได้ชาวบ้านจึงไม่ปลูกเหมือนเคย ปลาที่หายไปต้องรอ น้ำมาจึงจะมีปลา

จากโครงการขุดลอกห้วยกุดตูมนี้นี้ทางการได้สร้างประตูน้ำที่กั้นแอ่งเลิงจานที่หนึ่ง ที่บ้านท่าสองคอนที่หนึ่งโดยมีโครงการว่าหากน้ำขึ้นมาหนุนน้ำไม่สามารถไหลตามห้วยไปได้ก็จะปิดประตูน้ำฝั่งบ้านท่าสองคอนแล้วใช้เครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้า 3 ตัว มีความกว้างท่อตัวละ 90 เซนติเมตรเพื่อสูบน้ำจากห้วยตูมไปลงซี ซึ่งจะมียผลคือน้ำไม่ท่วมทั้งเมืองและหมู่บ้าน แต่ปีนี้เป็นปีแรกที่ขุดเสร็จจึงต้องรอดูว่าจะได้ผลหรือไม่

หนองฮะ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน มีพื้นที่หนองจริง ๆ 6 - 7 ไร่ ในช่วงหน้าแล้งน้ำจะแห้งคือน้ำจะไม่เต็มตลอดปีเหมือนห้วยกุดตูม เป็นแหล่งน้ำที่เกิดตามธรรมชาติเช่นกัน ในอดีตหนองฮะนี้มีแต่ต้นหูลิง และต้นทุ้มหนองก็มีความรู้ลึกมากจะไม่กว้างเหมือนในปัจจุบันมีผักต่าง ๆ และปลาเป็นหนองน้ำอีกแห่งที่ชาวบ้านอาศัยหากินรอบ ๆ หนองจะมีความสมบูรณ์ด้วยระบบนิเวศต่าง ๆ ต่อมาชาวบ้านได้ถากถางต้นไม้ต่าง ๆ ออกและยึดเป็นที่นา ซึ่งปัจจุบันมีเอนดหมดแล้ว ต่อมาหนองฮะมีสภาพตื้นเขินเมื่อน้ำมาก็จะเอ่อล้นหนองท่วมที่นาของชาวบ้านที่ขึ้นไปจนถึงกุดโด ข้างล่างก็เชื่อมกับห้วยกุดตูม ในปีหน้าหรือปี 2548 ทาง อ.บ.ต. แ่งเลิงจานมีโครงการที่จะขุดลอกหนองฮะใหม่เพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมที่นาชาวบ้าน และเป็นการกักเก็บน้ำในหน้าแล้งด้วยโดยจะขุดตามพื้นที่ของหนองจริง ๆ ซึ่งโครงการนี้ก็เป็นข้อเสนอของชาวบ้านดอนตูมเอง

กุดโด เป็นห้วยที่อยู่ติดกับหนองฮะระหว่างกุดโดกับหนองฮะระหว่างกุดโดกับหนองฮะจะมีฝายน้ำล้นที่ปล่อยน้ำจากกุดโดมาหนองฮะอยู่กุดโดเป็นหนองขนาดใหญ่มีน้ำตลอดปี ชาวบ้านดอนตูมจะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากกุดโดมากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านดอนโด ที่ใช้ประโยชน์จากกุดโดโดยตรง

แอ่งเลิงจาน อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านออกไปทางบ้านโนนหัวฝาย เป็นแอ่งขนาดใหญ่มีพื้นที่ถึงพันกว่าไร่ มีน้ำตลอดปี ถือเป็นแหล่งน้ำหลักที่ชาวบ้านหลายหมู่บ้านในตำบลแอ่งเลิงจานได้ใช้ประโยชน์กันอย่างมากมายไม่ว่าจะเป็นการทำน้ำประปาหมู่บ้านเพื่ออุปโภคบริโภค การใช้ในการเกษตรของบ้านแถวนั้นหรือแม้แต่การหาอยู่หากินของชาวบ้านแถวนั้น

ในแอ่งจะมีสนมเยอะมารอบ ๆ แอ่งมีสภาพภูมิโนนที่ค่อนข้างดี ในอดีตนั้น แอ่งเลิงจานนี้เป็นเพียงลำห้วยเล็ก ๆ ไหลผ่านตรงกลางเรียกว่าห้วยคเคางต่อมาห้วยคเคางตื้นเขินกอรกับน้ำมากไหลมาจากหลายทางมารวมกันที่ลำห้วยนี้จึงทำให้น้ำล้นเอ่อท่วมพื้นที่นาของชาวบ้านแถวนั้นกินพื้นที่เป็นพันไร่จนกลายเป็นแอ่งเลิงจานจนถึงปัจจุบันและชาวบ้านแถว ๆ นั้นก็ใช้ประโยชน์จากแอ่งเลิงจานนี้

ทางอ.บ.ต. แอ่งเลิงจานมีโครงการที่จะขุดลอกแอ่งเลิงจานโดยมีงบประมาณ 130 ล้านบาทและพัฒนาแอ่งเลิงจานให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่หนึ่งของจังหวัดมหาสารคามเพื่อเป็นการเพิ่มอาชีพเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านแถวนั้นโดยการหาทรัพยากรจากแอ่งเช่นปลามาแปรรูปหรือทำลายอาหารขายแก่นักท่องเที่ยวซึ่งโครงการนี้ยังไม่มีงบดำเนินการซึ่งจะดำเนินการในปีต่อไป

น้ำชี แหล่งน้ำที่ใหญ่ที่สุด ที่ในอดีตชาวบ้านก็ได้อาศัยเอาน้ำมาใช้ เมื่อเวลาที่น้ำในห้วยตูมหนองฮะแห้ง ซึ่งก็เป็นบางปี แต่ปัจจุบันชาวบ้านไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไรจากน้ำชีเลย

แหล่งน้ำเหล่านี้จะมีทิศทางการไหลคือไหลไปทางทิศตะวันออกคือจะไหลเข้าไปหาเมืองมหาสารคาม ในอดีตการไหลของน้ำจะแบ่งออกเป็นสองสาย โดยน้ำจะไหลจากทิศใต้ไปทิศเหนือแล้วก็ไหลไปทางทิศตะวันออกลงสู่ลำชีโดย

สายแรกน้ำจะมาจากห้วยโคกก่อ ไหลมาหนองโนแล้วมาลงที่แก่งเลิงจานจึงค่อยไหลออกไปทางตลาดไปเทศบาลเมืองทำให้น้ำท่วมเทศบาลตลาดแถวราชภัฏและวิทยาลัยพลแล้วจึงไหลออกไปทางตำบลเก็งไปตำบลลาด แล้วออกไปทางตำบลท่าตูมแล้วค่อยลงไปชี

สายที่สองน้ำจะมาจากชลประทานหนองตูมหนองเปื่อยไหลไปตำบลบ่อใหญ่ไปท่าสองคอนมากุดโต หนองฮะมาลงห้วยตูมแล้วไปลงรวมที่แก่งเลิงจาน ก็จะสมทบกับสายแรกทำให้น้ำท่วมเนื่องจากน้ำไหลไม่ทัน จึงท่วมเทศบาลแล้วจึงออกไปทางตำบลเก็ง ตำบลลาด ออกท่าตูมจึงค่อยลงน้ำชี

ทั้งสองสายนี้จะมารวมกันที่แก่งเลิงจานทีเดียวจึงทำให้น้ำท่วมล้นไปจนถึงเมืองมหาสารคามทางการจึงได้มีโครงการขุดลอกห้วยตูมจากกันแก่งเลิงจานไปถึงท่าสองคอน แล้วทำประตูน้ำเอาน้ำลงชีโดยจะให้น้ำเอ่อเข้าไปเมือง 30% ให้ไหลตามห้วยกุดตูมไปลงชี 70% ซึ่งจะแก้ปัญหา น้ำท่วมได้หากน้ำชีหนุนน้ำไหลลงชีไม่ได้ก็จะใช้เครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้าสูบน้ำจากห้วยตูมลงชี

จากคำบอกเล่าจากชาวบ้านสาเหตุที่น้ำท่วมนั้นก็คือ เขาทำประตูน้ำที่ห้วยท่าหว้า แล้วขอยแยกเป็นคลองหลาย ๆ คลอง เพื่อระบายน้ำไปทางกุดแดงไปวังยาว กับบ้านท่าประทายให้ไปลงชีแต่ก็ไม่ได้ผลน้ำลงชีไม่ทันน้ำทางแก่งเลิงจานก็มากจึงทำให้น้ำเอ่อไปท่วมเมือง และหมู่บ้านแถวนั้น

แหล่งน้ำหลายแห่งที่หมู่บ้านดอนตูมนั้น โดยเฉพาะห้วยกุดตูม หนองฮะ ในมุมมองของชาวบ้าน ๆ บอกว่าเป็นลำน้ำที่สำคัญกับชาวบ้านอย่างมากทั้งในอดีตและปัจจุบันเพราะเป็นทั้งแหล่งอาหารไม่ว่าจะเป็นพวกกุ้ง หอย ปู ปลาและพืชผักต่าง ๆ ที่เกิดเองตามธรรมชาติที่ชาวบ้านได้จากลำห้วย ตลอดจนการใช้ น้ำจากลำห้วย โดยเฉพาะห้วยกุดตูมที่นำมาใช้เป็นประปาหมู่บ้านจนถึงปัจจุบันนี้เป็นเวลาสิบกว่าปีแล้ว ทำให้ชาวบ้านมองเห็นคุณค่าของลำห้วยทั้งสองแห่งที่ชาวบ้านได้ใช้สอยมานานและมีคุณประโยชน์กับชาวบ้านมานับร้อยปี ชาวบ้านจึงมีความสัมพันธ์กับแหล่งน้ำในชุมชนอย่างมาก แหล่งน้ำเหล่านี้เปรียบเสมือนคูชีวิตของชาวบ้านที่จะอยู่ร่วมกันอาศัยกันตลอดไป

ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีการเปลี่ยนแปลงแหล่งน้ำเหล่านี้ก็เช่นกัน ก็มีการเปลี่ยนแปลงของมันและตัวแปรที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปก็คือ

ชาวบ้านเองที่ถากถางต้นไม้แถวห้วยหนองทำให้ต้นไม้หายไปทำให้ดินลงไปทับถมในห้วยหนองได้ง่ายทำให้ห้วยหนองเกิดการตื้นเขิน ทำให้น้ำท่วม ทำให้ระบบนิเวศรอบ ๆ ห้วยหนองเหล่านั้นหายไปความอุดมสมบูรณ์แต่ก่อนก็หายไป และปัจจัยหรือตัวแปรอีกอย่างก็คือการพัฒนาของทางการที่เข้ามาขุดลอกห้วยแล้วเอาดินมาถมเป็นคู ทำให้สภาพบริบทรอบ ๆ ห้วยต้องหายไปจากการทับถมของคูดิน และจากการที่ชาวบ้านสามารถปลูกผักริมห้วยได้ในอดีตปัจจุบันปลูกไม่ได้เนื่องจากเข้าห้ามปลูกและการรตน้ำลำบากเนื่องคูห้วยที่ลอกใหม่สูงมากทำให้ชาวบ้านตักน้ำไม่ได้จึงไม่ปลูกผักริมห้วยเหมือนในอดีต

ตัวแปรทั้งหลายเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นตัวชาวบ้านเอง ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ หรือการพัฒนาการของรัฐที่มาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศของห้วยหนอง ตลอดจนวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เปลี่ยนไป

3. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรชนิดอื่น ๆ

รูปแบบความสัมพันธ์การจัดการน้ำในระบบนิเวศของชาวบ้านดอนตมุนั้นหนองน้ำลำห้วยจะเป็นของสาธารณะทั้งหมดมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยไม่ได้มีกฎกติกาอะไรห้ามในเรื่องของการจัดการน้ำของชาวบ้านนั้นในเรื่องของ

น้ำกิน¹

ในอดีตนั้นชาวบ้านยังไม่มีโอ่งแดงโอ่งมังกรหรือภาชนะขนาดใหญ่สำหรับรองน้ำไว้กินได้ตลอดปีจะมีก็เพียงแอ่งดินขนาดเล็กเท่านั้น ดังนั้นน้ำกินของชาวบ้านถ้าในหน้าฝนจะไม่ลำบากชาวบ้านจะรองน้ำฝนใส่แอ่งดินไว้กินได้ แต่ช่วงหน้าแล้งชาวบ้านจะต้องหาน้ำกิน ชาวบ้านจะไม่กินน้ำจากลำห้วยเพราะมันไม่สะอาด เนื่องจากไหลมาจากที่อื่นทั้งคนทั้งวัวควายลงกินลงอาบ แต่ชาวบ้านจะขุดน้ำสาบคือ ขุดดินลึกลงไปประมาณ ท่อคอนกรีตสิบท่อนกว้างประมาณ เมตรครึ่ง เมื่อขุดลงไปจะมีน้ำผุดขึ้นมา ชาวบ้านก็จะเอาถังไปตักและหาบไปใส่แอ่งดินไว้กินแต่บ้านดอนตมุนบางครั้งน้ำไม่ออกเลยถึงออกก็น้อยและไม่พอกินชาวบ้านจึงต้องไปหาบเอาที่บ้านโคกก่อ โดยซื้อเขาบางครั้งเขาขายหาบละ 3 บาท ชาวบ้านก็ต้องซื้อ

ในปัจจุบันนี้ชาวบ้านมีโอ่งแดง บางหลังก็มีถึง 5-6 ลูก ซึ่งสามารถเก็บน้ำฝนไว้กินได้ตลอดปี นอกจากนี้ชาวบ้านยังช่วยกันสร้างแท้งก์น้ำขนาดใหญ่ สองแท้งก์ไว้ที่วัด หากน้ำไม่พอกินก็สามารถไปขอที่วัดกินได้แต่ถึงแม้จะมีโอ่งแดงรองน้ำไว้กินแต่ชาวบ้านบางหลังก็หาบน้ำเนื่องจากชาวบ้านเอาน้ำฝนเหล่านั้นมาล้างปากแปลงพัน ลำภาชนะ ชักผ้าล้างโดยเฉพาะลูกหลานที่จะใช้อย่างไม่ประหยัด เพราะฉะนั้นหากน้ำหมดไม่พอกินชาวบ้านก็จะซื้อน้ำกินจากทางประปาภละ 200 บาท รถหนึ่งก็ใส่ได้ 3 โอ่งแดง บางหลังก็ซื้อน้ำสาบจากทางตำบลท่าสองคอนเอาใส่กระติบมาขายรถปิดอัพหนึ่งก็ 200 บาท เหมือนกัน ซึ่งแม้ว่าชาวบ้านจะมีโอ่งแดงแต่ก็ยังไม่พอกินต้องซื้อน้ำกินเนื่องจากน้ำประปาหมู่บ้านบางที่ขุนชาวบ้านก็จะเอาน้ำฝนมาล้างภาชนะล้างหน้าล้างปากแปลงพันบางคนก็เอาซักผ้าโดยเฉพาะลูกหลานที่ไม่ค่อยรู้จักประหยัด

นอกจากนี้ในอดีตนั้นเมื่อชาวบ้านไปเลี้ยงวัวเลี้ยงควายชาวบ้านจะอาศัยกินน้ำของควาย คือ น้ำที่ผุดขึ้นมาในรอยเท้าควาย ชาวบ้านก็จะเอาผ้ารองแล้วตักกิน โดยน้ำของควายนี้จะอยู่ริมห้วยหยอง

น้ำใช้¹

ในอดีตชาวบ้านจะใช้น้ำจากลำห้วยตมุนหนองฮะเป็นหลักน้ำในห้วยตมุนหนองฮะจะสะอาดกว่าปัจจุบันถึงจะไม่ใช้กินเนื่องจากไม่มีสิ่งปฏิกูลหรือสารเคมีที่มากับน้ำจากไร่นาของชาวบ้านเหมือนปัจจุบัน ชาวบ้านจึงนำน้ำจากห้วยตมุนหนองฮะมาใช้อุปโภค ลำภาชนะชักผ้าแพรใช้อาบเมื่อก่อนชาวบ้านจะใช้วิธีการหาบโดยใช้ถังไม้ไผ่ที่สานเป็นตะกร้าแล้วเอายางไม้ที่ชาวบ้านเรียกว่า ชีชีมายา คือการนำยางไม้มาयरอยร้วของตะกร้า แล้วนำไปหาบน้ำมาใช้ในการหาบน้ำเมื่อก่อนต้องหาบช่วง

¹ แม่เครือวัลย์ จันทระเกษ อายุ 55 ปี

แม่ละมุน สิทธิจันทร์ อายุ 50 ปี

พ่อจันตา จันสี อายุ 64 ปี

¹ แม่แดง จันลุน อายุ 59 ปี

แม่สมบัติ วัสนี อายุ 49 ปี

แม่น้อย ลัทธิตธรรม อายุ 77 ปี

กลางวันหรือช่วงที่ยังไม่มีใครเพราะจะได้น้ำที่ใสไม่ขุ่นเพราะยังไม่มีคนลง ต่อมาก็มีรถเข็นที่สบายไม่ต้องหอบหลายเที่ยวเข็นรถเดียวก็พอใช้โดยจะเข็นวันละเที่ยวหรือสองเที่ยวอย่างมาก

จากการหาน้ำหรือใช้รถเข็นน้ำในอดีตนั้นชาวบ้านจะต้องไปรอต่อคิวที่ท่าน้ำ ซึ่งชาวบ้านมักจะไปในเวลาเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ไม่ช่วงเช้าก็ช่วงเย็น ก็จะเป็นการพบปะของคนหนุ่มสาวที่ไปตักน้ำบางคนก็เกิดการรักชอบพองจนถึงแต่งงานกันก็มี

ในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านไม่ต้องหาน้ำไม่ต้องเข็นน้ำเนื่องจากกรมทรัพยากรน้ำได้ประปาหมู่บ้านเข้ามาซึ่งก็ใช้น้ำจากห้วยกุดตูมเป็นแหล่งต้นน้ำของประปาหมู่บ้าน และในปี 2547 นี้ ก็ยังมีประปาส่วนภูมิภาคเข้ามาอีก ชาวบ้านก็สบายกว่าเดิม แต่สิ่งที่ขาดหายไปก็คือ การพบปะสังสรรค์ของคนในชุมชนโดยเฉพาะหนุ่มสาวที่ไปหาน้ำ กันในอดีต ซึ่งหายไปไม่มีแล้วในปัจจุบัน

น้ำเพื่อการเกษตร ¹

อาชีพของชาวบ้านในอดีตส่วนใหญ่คือการทำนาเป็นหลักสำหรับน้ำที่ใช้ในการทำนา ก็ใช้อาศัยน้ำฝนถึงแม้ว่าบ้านดอนตูมจะมีห้วยหนองล้อมรอบแต่ก็ไม่ได้ใช้น้ำจากแหล่งน้ำเหล่านั้นเพื่อการเกษตรเนื่องจากไม่สามารถที่จะถึงน้ำจากแหล่งน้ำมาใช้ได้ชาวบ้านจึงต้องอาศัยน้ำฝนอย่างเดียว หากฝนแล้งหรือน้ำท่วมข้าวก็จะไม่ได้ผลผลิตเท่าไรต่อมาเมื่อมีเครื่องสูบน้ำเข้ามานาที่อยู่ใกล้ห้วยหนองก็มีบางเจ้าที่สูบน้ำมาใช้ในนาแต่ก็มีน้อยมาก เมื่อก่อนนั้นฝนจะไม่ค่อยแล้ง น้ำก็ไม่ค่อยท่วมบ่อย เพราะไม่มีฝายน้ำล้นหรือชลประทาน จึงทำให้น้ำไหลสะดวกจึงไม่ท่วม

ดังนั้นสิ่งที่ชาวบ้านต้องการในปัจจุบันก็คือ คลองส่งน้ำเพื่อทำการเกษตรเพื่อที่ว่าชาวบ้านจะได้อาศัยน้ำจากแหล่งน้ำที่อยู่รอบหมู่บ้านให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการทำเกษตรไม่ว่าจะปลูกข้าว ข้าวโพด หรือแตงตลอดจนพืชผักต่าง ๆ ทั้งเพื่อไว้บริโภคเองและขายด้วย

น้ำเพื่อการหาอยู่หากิน ²

ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์อย่างมากมาจากแหล่งน้ำต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นห้วยกุดตูม หนองสะแกง เลิงจานจนถึงกุดโต ในการหาอยู่หากิน เนื่องจากแหล่งน้ำเหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์หลากหลาย ทั้งสัตว์น้ำและพืชผักต่าง ๆ โดยเฉพาะห้วยกุดตูมและแก่งเลิงจานซึ่งชาวบ้านได้ซึ่งชาวบ้านได้หาปูหาปลาเพื่อไว้กินและขายก็มีในอดีตชาวบ้านจะหาปลาจากห้วยตูมหนองสะแกงและแก่งเลิงจานทั้งการใส่ข่าย ใส่เบ็ด หว่านแห ชาวบ้านจะกินตัวเล็ก ส่วนตัวใหญ่จะขาย แต่ส่วนใหญ่จะเหลือกินชาวบ้านจึงขายเมื่อปลาในห้วยหนองมีเยอะมากมีแต่ตัวใหญ่ ๆ เป็นปลาตามธรรมชาติ ชาวบ้านจะหาได้เยอะจึงสามารถขายได้ เมื่อก่อนนั้น จะมีพ่อค้าแม่ค้ามาจากตลาดรับซื้อถึงที่ ปลาส่วนใหญ่จะเป็นพวกปลาสร้อย ปลาช่อน ปลากด ปลาเหล่านี้หากตัวใหญ่ ๆ 3-4 ตัว ก็ 5-6 บาท ก็ขึ้นกับขนาดของปลาหากยามน้ำท่วมชาวบ้านก็หาปลาจากแหล่งน้ำเหล่านี้ไปแลกข้าวจากบ้านอื่นก็มีโดยเอาไปร่วมกับของอย่างอื่นด้วย แต่ปัจจุบันปลาไม่ค่อยเยอะเหมือนในอดีต จะมีก็แต่แก่งเลิงจานที่ยังเยอะอยู่และ

¹ พ่อวันตา วันสี อายุ 64 ปี
 พ่อสวาท ลัทธิธรรม อายุ 58 ปี อ.บ.ต.
 พ่อสาเย็น ทาโยธิ อายุ 45 ปี ผู้ใหญ่บ้าน
² พ่อโพธิ์ วันสี อายุ 55 ปี
 แม่น้อย ลัทธิธรรม อายุ 77 ปี

ชาวบ้านก็มีบางคนที่ไม่หาจากแก่งส่วนใหญ่จะหาขายโดยการใส่ขายหวานแห่ เนื่องจากชาวบ้านบอกว่ากินแต่ปลา ก็เบื่อ ก็เลยขายแล้วก็ไปซื้อกับข้าวตลาดกินเหมือนเดิม

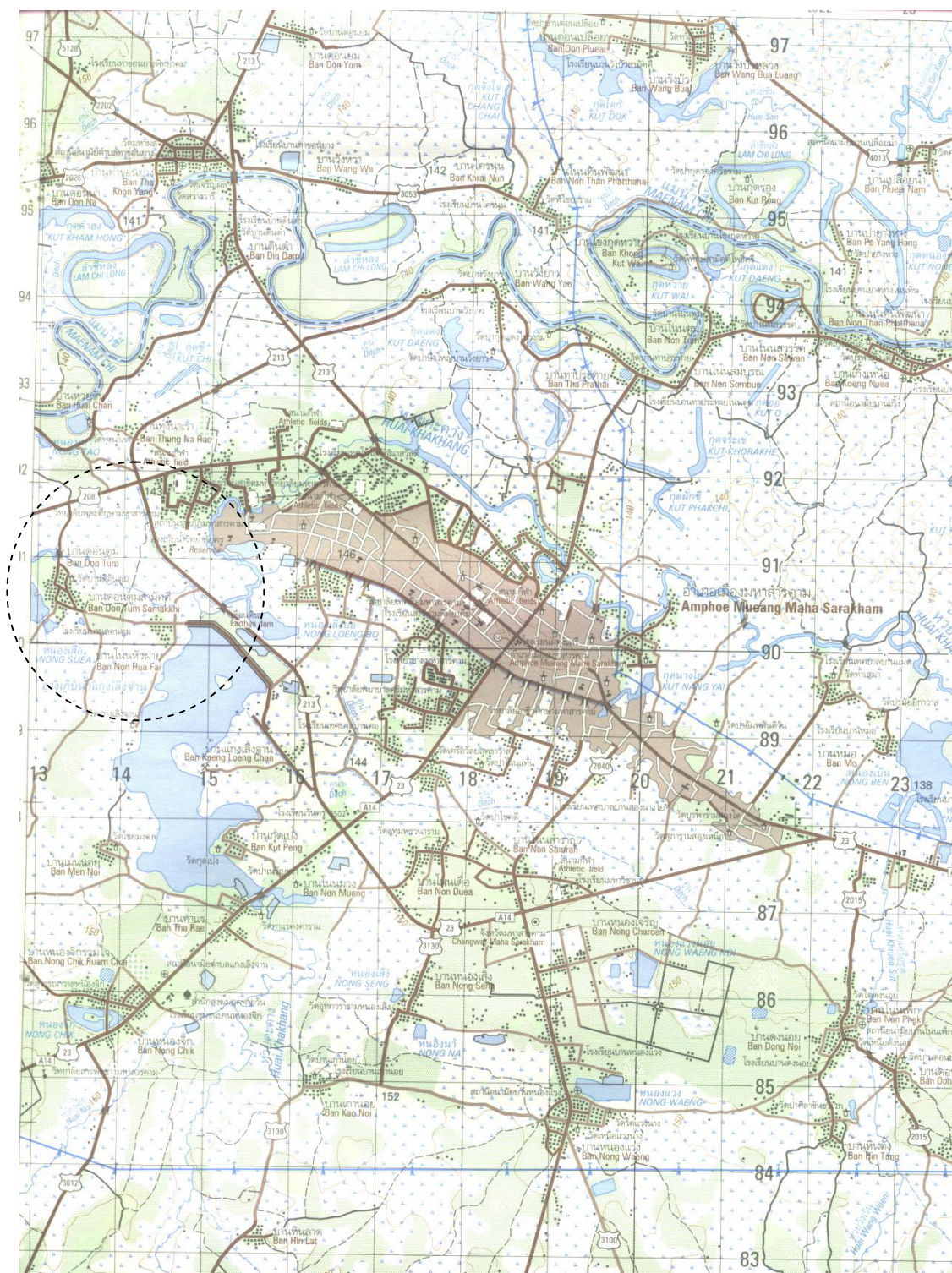
ชาวบ้านดอนตูมมีน้อยที่หาปลาขายโดยส่วนใหญ่ชาวบ้านที่หาปลาขายอย่างเป็นอาชีพจริง ๆ ก็คือชาวบ้านแก่งบ้านโนนหัวฝาย บ้านแก่งเลิงจานซึ่งจะอยู่ติดกับแก่ง โดยชาวบ้านจะเอาเรือลงแล้วชิงช่ายตอนเย็น เมื่อถึงตอนเช้าก็จะไปกู้ โดยบางคนจะใส่ขายถึง 30 หลังขึ้นไป และเพื่อความปลอดภัยชาวบ้านจะเอากระตักน้ำ 2 ลูก เอาผ้าขาวมามัดติดกันที่หัวหัวสามารถนั่งควบได้เพื่อเวลาเรือล่ม ในการชิงช่ายชาวบ้านจะใช้เรือหากใครไม่มีก็จะยืมญาติพี่น้องของตนเองเมื่อได้ปลามากก็มาแบ่งให้ด้วย

นอกจากนี้ ช่วงหน้าฝน ชาวบ้านก็จะไปหาปลาลดปลา ก็คือการไปดักจับปลาที่ขึ้นมาตามน้ำยามน้ำไหลโดยมันจะปีนลงมาทุ่งนาของชาวบ้านแถวห้วยหนอง ชาวบ้านก็จะเอาส้อมดักปลาไปจับและยังมีกบเขียดอีกมากมายเมื่อถึงหน้าน้ำที่ชาวบ้านออกไปหาอยู่หาตามทุ่งนาริมห้วยหนอง โดยในอดีตชาวบ้านจะใช้ไม้ลำปอโดยมัดหัวกลางท้ายแล้วจุดไฟ มัดหนึ่งก็จะอยู่ได้ประมาณครึ่งชั่วโมง ปัจจุบันชาวบ้านมีหม้อแบตเตอรี่ที่สามารถให้แสงสว่างดีกว่า ใช้ได้นานกว่าสะดวกกว่า

นอกจากนี้ยังมีทรัพยากรอื่น ๆ อีกที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ก็คือ กกที่เกิดแถวหนองหะเพื่อทอเสื่อทั้งเอาไว้ใช้และขาย ในอดีตเสื่อราคาผืนละ 5 บาท ปัจจุบัน 3 ผืนร้อยบาท เมื่อน้ำท่วมก็เอาเสื่อที่ทอไว้ไปแลกข้าวปลาอาหารจากบ้านอื่นก็ได้

นอกจากนี้แหล่งน้ำเหล่านี้ยังเป็นที่พักน้ำของวัวควาย ทั้งหน้าแล้ง และหน้าฝนแถวริมห้วยหนองจะมีหญ้างาม ซึ่งวัวควายจะกินดีมากแหล่งน้ำก็ใกล้ชาวบ้านจะนิยมเลี้ยงแถวห้วยหนอง โดยเฉพาะหนองหะ ปัจจุบันนี้ชาวบ้านจะนำวัวควายไปเลี้ยงเยอะมากเพราะมีน้ำและอาหารคือหญ้ามากไม่ต้องไปเลี้ยงไกล

แหล่งน้ำทั้งหลายเหล่านี้ที่อยู่รายรอบหมู่บ้านชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์อย่างมาก โดยชาวบ้านทุกคนใช้ร่วมกันอย่างเท่าเทียมไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบยกเว้นเรื่องของการสูบน้ำทำการเกษตร ซึ่งก็ไม่ค่อยมีคนสูบ ถึงมีคนสูบก็สูบไม่ยากเพราะที่นาของชาวบ้านไม่มากจึงไม่มีปัญหา ใด ๆ

แผนที่ 1:50,000 ปี 2542 แสดงที่ตั้ง บ้านดอนตูม แสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของชุมชนที่เพิ่มมากขึ้น บริเวณถนนสายหลัก และเขตชานเมือง
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร

4. การเกษตรและสภาพเศรษฐกิจชุมชน ¹

บ้านดอนตูมมีการทำนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและก็ยังคงทำต่อไป ชาวบ้านส่วนใหญ่มีนาเป็นของตนเองคนที่มีนามากสุดก็ประมาณ 10 ไร่ ส่วนคนที่มีน้อยสุดก็ประมาณ 1-2 ไร่ ส่วนคนที่ไม่มีนาก็มีเหมือนกันหากไม่ทำงานรับจ้างในเมืองก็เช่าที่นาคนอื่นทำซึ่งค่าเช่าไร่หนึ่งต่อปี ก็ 2-3 ไร่

การทำนาของชาวบ้านจะมีทั้งนาดำและหว่านในอดีตจะทำนาดำเป็นส่วนใหญ่ น้ำก็ใช้น้ำฝนเป็นหลัก ชาวบ้านจะทำนาปีละ 1 ครั้ง คือ นาปี ไม่มีการใช้น้ำจากระบบชลประทาน เดิมก่อนจะมีทำนบกั้นน้ำชีวะน้ำท่วมบางส่วน บางปีก็ท่วมมาก บางปีก็ท่วมน้อย บางปีก็แล้ง ถ้าปีไหนน้ำท่วมหรือแล้งได้ข้าวน้อยทำให้กินหมดในปีนั้นพอดี หรือข้าวหมดก่อนไม่พอกินในการทำนาปีต่อไปจะเน้นลงข้าวเหนียวทั้งหมด (เพื่อกินได้ทั้งปี) แต่ถ้ามีข้าวเหนียวเหลือกินจากปีนี้มากในการปลูกปีถัดไปจะลงข้าวเจ้าด้วย เพราะเหลือข้าวเหนียวเยอะแล้วจะได้ลงข้าวเจ้าไว้ขาย เหลือเก็บไว้กินนิดหน่อยเพราะราคาข้าวเจ้าดีกว่าข้าวเหนียว ข้าวเจ้าเดี๋ยวนี้ กิโลละ 13 บาท พันธุ์พืชที่ใช้ก็จะเป็น ข้าวเหนียวพันธุ์ กข 6 ข้าวเจ้าพันธุ์ กข 15

²ในอดีตการทำนาจะใช้ควายไถนาเพราะไม่มีรถชาวบ้านจะมีวัวควายกับแทบทุกบ้าน ไถจะเอาไม้มาทำไถต่อมามีไถเหล็กเข้ามาชาวบ้านก็หันไปใช้ไถเหล็ก ชาวบ้านจะไถในช่วงเดือนพฤษภาคม ที่มีน้ำฝนตกลงมาเพราะสามารถใช้ควายไถได้ พันธุ์ข้าวก็ไม่รู้จักพันธุ์อะไรก็เหลือพันธุ์เก็บไว้ทุกปีเมื่อไถเสร็จก็หว่านกล้าเมื่อจะเอามาดำเนื่องจากแต่ก่อนจะทำนาดำเป็นส่วนมาก ส่วนใหญ่จะไม่มีการจ้างมีแต่การลงแขกแต่จะมักลงแขกกันช่วงเก็บเกี่ยวเท่านั้นการใส่ปุ๋ยก็ปนปุ๋ยจากมูลสัตว์พวกขี้วัว ขี้ควายเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็จะมีมีการลงแขกเกี่ยวกันจนจะใช้เกี่ยวในการขนจะไม่มีการสีเพราะยังไม่มีรถสีจะใช้วิธีการตีเอาเมื่อตีเสร็จก็ขนขึ้นเล้าบ้านใครบ้านมันหากชาวบ้านจะขาย ก็จะเอาเกี่ยวขนไปที่น้ำชีทางท่าสองคอน เพราะจะมีเรือใหญ่เข้ามาเทียบท่าที่ท่าสองคอนเพื่อรับซื้อข้าว เมื่อก่อนข้าว 5 กระบุง ก็ได้ 1 บาท

ต่อมาปัจจุบันรูปแบบการผลิตเปลี่ยนไปเนื่องจากมีเทคโนโลยีพวงรถไถ รถสีข้าวเข้ามา มีพันธุ์ข้าวใหม่ ๆ ที่ดีกว่าเดิมให้ชาวบ้านได้ปลูกดังที่กล่าวข้างต้น

ขั้นตอนการผลิต ³

เดือนเมษายนถึงเดือนพฤษภาคมเริ่มไถดินรอบแรกตากแดดไว้ หนึ่งเดือน ให้น้ำเข้าตายเป็นปุ๋ย

เดือนพฤษภาคม ถึงเดือนมิถุนายนไถรอบสองแล้วหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วไถกลบ รอน้ำฝนตกลงมาให้ต้นกล้าเกิด

¹ นายสง่า ชันฟ้าเลื่อน อายุ 61 ปี อาชีพเกษตรกร
นายมงคล ลัทธิธรรม อายุ 57 ปี อาชีพเกษตรกร
นางฝัน ทาโยธิ อายุ 64 ปี อาชีพเกษตรกร

² พ่อน้อย วันสี อายุ 92 ปี

³ นางละมุน สิทธิจันทร์ อายุ 48 ปี
นายมงคล ลัทธิธรรม อายุ 57 ปี
แม่สมบัติ วันสี อายุ 49 ปี

นอกจากนี้การเข้าไปหางานทำในเมือง ซึ่งจะมีรายได้ที่มากกว่าและได้เงินง่ายกว่า สามารถนำเงินมาใช้จ่ายได้ทันใจกับการใช้สอยที่จำเป็นในภาวะปัจจุบันทำให้วิถีการผลิตเปลี่ยนไปเช่นการทำนาเมื่อก่อนทำนาดำมากปัจจุบันหันมาทำนาหว่านมากเพราะนาหว่านไม่ต้องใช้น้ำมากและใช้เวลาสั้นกว่านาดำ เมื่อหว่านเสร็จก็ไปทำงานในเมืองเมื่อถึงเวลาก็เก็บเกี่ยวหลังการเก็บเกี่ยวก็ไปทำงานในเมืองเช่นเดิม ซึ่งปัจจุบันนี้การทำงานในเมืองแทบจะเป็นงานหลักของชุมชนไปแล้ว

งานในเมืองที่ชาวบ้านทำกันก็คืองานรับเหมาและรับจ้างก่อสร้าง เงินจะออกเดือนละ 2 ครั้ง มีเงินใช้ได้ตลอดหากรอจากการทำนาเดือนละ 2 ครั้ง มีเงินใช้ได้ตลอดหากรอจากการทำนาไม่ได้ เพราะนาไม่ไยยะและไยก็น้ำท่วม ไยก็แล้ง ชาวบ้านจึงมองว่าการทำงานในเมืองดีกว่าการทำเกษตรอยู่บ้าน ส่วนใหญ่จะมีแต่คนวัยชราคือช่วงอายุ 50 ปีขึ้นไปทำงานอยู่ ส่วนลูกหลานก็ไปทำงานในเมือง

5. วัฒนธรรม ความเชื่อและภูมิปัญญาของชุมชน¹

ชุมชนบ้านดอนตูมมีการรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีโบราณอีสานอย่างดีตามวิถีชีวิตชาวอีสานทั่วไป จากคำบอกเล่าของอาจารย์ปากโรภิกขุ แห่งวัดบ้านดอนตูมว่า ชาวบ้านดอนตูมนั้นมีความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและยึดถือประเพณีแบบดั้งเดิมอยู่อย่างมั่นคง ประเพณีหรือจารีตหรือฮีตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาก็คือฮีต 12 คอง 14 แบบโบราณ แต่ประเพณีโบราณที่สำคัญได้แก่

1) **บุญข้าวจี** เป็นข้าวเหนียวที่ปั้นโรยด้วยเกลือและทาด้วยไขไก่แล้วนำไปจีไฟจนสุกได้ที่พอเหมาะบุญข้าวจีมีคนนิยมกันมาก เพราะถือว่าได้บุญกุศลอย่างมาก นอกจากนี้ก็ถือว่าเป็นกาลทานประเภทหนึ่งเพราะมีการกระทำกันเพียงครั้งเดียวในรอบหนึ่งปี โดยจะกำหนดเอาเดือนสามเป็นวันเริ่มพิธีกรรม ดังนั้น จึงมีการเรียกบุญข้าวจีอีกอย่างหนึ่งว่า บุญเดือนสาม

นอกจากนี้ ในปัจจุบันยังมีการทำวันในวันมาฆบูชาด้วยซึ่งตรงกับวันเพ็ญเดือนสามเหมือนกัน ซึ่งถือว่าเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักการอันเป็นหัวใจแห่งพระพุทธศาสนาและมอบศาสนบายให้กับพระภิกษุที่จะออกไปประกาศพระธรรม ในที่ต่าง ๆ ว่าต้องมีหลักการปฏิบัติอย่างไรบ้าง

¹ ปากโรภิกขุ เจ้าอาวาสวัดบ้านดอนตูม
พอมะลิ ถิ่นสี อายุ 76 ปี (หมอจำ บ้านดอนตูม)

วัตถุประสงค์ของการกระทำพิธีกรรมดังกล่าว ก็เพื่อให้เกิดเป็นบุญกุศลต่อตนเองและครอบครัว และมีการอุทิศส่วนกุศลไปให้กับผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยตามหลักการและความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยการบริจาคทานหรือทานมัยอันเป็นที่ตั้งของการทำบุญ โดยหลักใหญ่ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าได้ทำบุญแล้วจะก่อให้เกิดความสุข ความเจริญ ปราศจากอุปสรรค ภัยพิบัติ อุบัติภัยร้ายทั้งปวง และเป็นการส่งเสริมให้พระสงฆ์มีกำลังใจในการประกอบกิจการของพระศาสนา สืบต่อไปอีกทอดหนึ่งด้วย

ผู้ที่มีส่วนในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวมา ได้แก่ ฝ่ายพระสงฆ์ซึ่งเป็นเนืองนาบุญของชุมชน ทายก ทายิกาหรือชาวบ้านทุกคนภายในหมู่บ้านหรือชุมชนนั้น ๆ ซึ่งสถานที่จัดพิธีกรรมก็คือวัดหรือศาสนสถานตามเห็นสมควร แต่ส่วนมากแล้วจะจัดที่วัด เพราะมีความพร้อมในหลาย ๆ ด้านด้วยกันทั้งผู้ให้และผู้รับการทำบุญ

2). **บุญพระเวส** หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญเดือนสี่ เป็นการกระทำบุญมหาชาติซึ่งเชื่อว่า เป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์เวสสันดรจะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระชาติสุดท้ายแห่งการบำเพ็ญบารมีที่เต็มเปี่ยม โดยพระองค์ทรงบำเพ็ญทานบารมีคือ การให้ทาน ดังนั้น การทำบุญเดือนสี่หรือบุญพระเวสหรือบุญมหาชาติจึงเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านดอนตุมทุกคนที่จะต้องร่วมกันทำอย่างจริงจัง พิธีการทำบางหมู่บ้านก็มีการจัดพิธีเฉลิมฉลองถึงสองวันก็มีแล้วแต่โอกาส ส่วนวัตถุประสงค์ที่จัดพิธีกรรมเช่นนี้ทุกปีประกอบด้วย

- เพื่อสร้างความสามัคคีของคนในชุมชน
- เพื่ออนุรักษ์ประเพณีที่ตังงามนี้ไว้
- เพื่อจรรโลงไว้ให้เป็นแบบอย่างกับอนุชนรุ่นหลัง
- เพื่อสืบทอดและส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบไป
- เพื่อปลูกฝังและสร้างค่านิยมที่ตังงามให้มีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องมือของการพัฒนา

3). **บุญสงกรานต์** หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญตรุษสงกรานต์ คือวันที่พระอาทิตย์เคลื่อนย้ายจากฤดูหนาวก้าวเข้าสู่ฤดูร้อน ซึ่งกำหนดเอาวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ที่เรียกว่าบุญเดือนห้า โดยที่พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์แล้วญาติโยมทำพิธีสรงน้ำพระพุทธรูปแล้วนำน้ำอบน้ำหอมสรงพระพุทธรูป หรือการเอาพระลงสรงน้ำ ในกิจกรรมดังกล่าวก็จะมีสรงน้ำพระพุทธรูป การสรงน้ำพระสงฆ์ การสรงน้ำผู้หลักผู้ใหญ่ การสรงเครื่องค้าของคุณ การก่อพระทรายหรือก่อवालุกเจดีย์ การปล่อยสัตว์ มีการร่วมมือกันทั้งวัดและบ้านเพราะถือว่าได้บุญกุศลและได้สนุกสนานสำราญใจอีกด้วย

4). **การเลี้ยงผีปอบตา** เป็นความเชื่อของชาวบ้านในฐานะเป็นระบบความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของสังคม ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ ถ้าวิเคราะห์กันอย่างชัดเจนแล้วพบว่า มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ความเชื่อประเภทนี้แม้ว่าโดยรากฐานอาจเกิดมาจากความเชื่อที่ไม่ผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเลย อาจเป็นความเชื่อที่แฝงอยู่กับลัทธิเรื่องวิญญาณ หรือผีบางเทวดาแบบพราหมณ์ก็ได้ แต่สิ่งหนึ่งที่เรายังไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือ ความเชื่อเรื่องผีปอบตานี้ได้รับการพัฒนาให้สอดคล้องกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาด้วยในยุคต่อมา

ตามความเชื่อของชาวบ้านโดยผ่านการบอกเล่าของพ่อใหญ่มะลิ ลันสี อายุ 76 ปี (พ่อจ่าคนปัจจุบัน) ซึ่งเป็นคนพื้นที่แห่งนี้ว่า ผีปู้ตา คือผีของปู่ของตนเองซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษซึ่งล่วงลับไปแล้วของชาวบ้าน เมื่อเวลาตั้งบ้านเรือนหรือหมู่บ้านก็มักจะอันเชิญผีปู้ตามาคุ่มครองรักษาคนภายในหมู่บ้านโดยสร้างศาลหรือที่ให้อยู่ภายในหมู่บ้านนั่นเอง เมื่อถึงเวลาที่จะมีการนำอาหารคือ หมู ไก่ เหล้ามาเซ่นไหว้ ศาลปู้ตาของหมู่บ้านนี้จะตั้งอยู่ปากทางเข้าหมู่บ้านทางทิศตะวันตก ซึ่งเป็นที่ดอนใกล้บริเวณนั้นจะรอบรอบไปด้วยลำห้วยหรือหนองที่ชาวบ้านขุดลอกแล้ว พิธีเลี้ยงผีปู้ตานี้จะมีในวันขึ้นเดือน 6 และตรงกับวันพุธของทุกปี จะไม่นิยมจัดในวันอื่นเลย เพราะเป็นความเชื่อและถือปฏิบัติอย่างนั้นตลอดมา

ผู้ที่จะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีเลี้ยงผีปู้ตาก็คือ จ่าผู้ซึ่งเป็นตัวแทนหรือสื่อกลางติดต่อระหว่างเจ้าปู่และชาวบ้านในพิธีกรรมจาง ๆ ในงานเลี้ยงประจำปี จ่าก็จะทำหน้าที่ในการหาของที่เอาไปถวายหรือเลี้ยงทั้งหมด สิ่งที่พึงสังเกตอย่างหนึ่งที่มีความแตกต่างกันก็คือ การเป็นเจ้าหรือการดำรงฐานะเป็นจ่านั้นจะต้องผ่านการเลือกของเจ้าปู่เอง โดยการเสี่ยงทายเสี่ยงชั่ง บุคคลใดก็ตามแม้ว่าต้องการจะเป็นเจ้าตามความต้องการของตนเองหรือชาวบ้านสนับสนุนให้เป็นก็ตาม ถ้าเจ้าปู่ไม่เลือกแล้วก็ไม่ได้ สรุปว่าการเป็นเจ้าต้องผ่านการเลือกสรรตามเจตนารมณ์ของเจ้าปู่เพียงอย่างเดียว ซึ่งพิธีการคัดเลือกนั้นอาจมีความแตกต่างกันไปของแต่ละหมู่บ้าน และการเป็นจ่าก็จะเป็นไปจนตลอดชีวิตหรือไม่สามารถถอดถอนได้นอกจากเจ้าปู่ คุณสมบัติของผู้ที่จะได้รับเลือกเป็นจ่านั้นไม่มีการกำหนดไว้แน่นอนเกี่ยวกับเพศ อายุหรือความรู้อื่น ๆ แต่กำหนดไว้เป็นหลักการกว้าง ๆ ว่า ต้องเป็นบุคคลที่เจ้าปู่เลือกหรือพึงพอใจให้เป็นตัวแทนรับใช้ แต่จากการสืบประวัติของจ่าคนก่อน ๆ ปรากฏว่าเป็นผู้ชาย ไม่เคยปรากฏว่าเป็นผู้หญิงแต่อย่างใด ส่วนใหญ่เป็นคนอายุผ่านวัยกลางคนแล้วทั้งนั้น จ่าของหมู่บ้านนี้มีความรู้ด้านหมอเล็กน้อย

เครื่องบูชาที่ใช้ในการประกอบพิธีการเลือกจ่าก็คือ ผ้าชิ้นผืน แพรขาว เงิน 4 สตางค์ กล้องแขวนเงินขาว หวี แวนน้อย ซ้องผมและสากหมองจำลองขนาดมา พิธีกรรมที่เริ่มต้นด้วยการชุมชนเทวดาเหนืออันเชิญเทพให้ผู้ทรงอิทธิฤทธิ์มาเป็นสักขีพยานแล้วเลือกด้วยการเสี่ยงเสี่ยงชั่ง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผีปู้ตานี้ได้รับความเคารพสักการะจากคนในชุมชนทุกคน ทุกเพศทุกวัย เพราะถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์มาก สามารถที่จะดลบันดาลให้โชคลาภได้อย่างแท้จริง ยกตัวอย่างเช่น มีพิธีบนบานศาลกล่าวต่อผีปู้ตาในช่วงฤดูกาลสำคัญอย่างต่อเนื่อง นอกเหนือจากการประกอบพิธีกรรมประจำปีแล้ว นั่นก็คือการบนเพื่อไม่ให้ถูกทหารของเด็กหนุ่มในหมู่บ้านเมื่อต้องการคัดเลือกทหารโดยการจับใบดำ ใบแดง จากคำบอกเล่าของพ่อจ่า คนที่บนเพื่อไม่ให้ติดทหารส่วนใหญ่จะไม่ติด ซึ่งเป็นที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง เครื่องบนที่นำมาประกอบพิธีก็คือ ไก่ เหล้าขาว เป็นต้น

นอกจากนี้การเซ่นไหว้ผีปู้ตานอกจากจะมีเครื่องเซ่นไหว้ตามที่กล่าวไว้แล้วยังมีบั้งไฟที่ชาวบ้านจะจุดบูชาปู่ตาด้วย โดยที่ในหมู่บ้านมีกี่คุ้มก็จะทำมาทุกคุ้ม แล้วจุดบูชาเซ่นไหว้ และยังเป็น การเสี่ยงฟ้าเสี่ยงฝน เสี่ยงบ้านเสี่ยงคน เสี่ยงปู่ตาด้วย

การเสี่ยงฟ้าเสี่ยงฝนหากบั้งไฟขึ้นก็คือ ฟ้าฝนดี หากบั้งไฟตกก็หมายความว่าฟ้าฝนไม่ดีในปีนั้น เสี่ยงบ้านเสี่ยงคนหากบั้งไฟขึ้นหมู่บ้านและคนในหมู่บ้านจะมีความสุขไม่มีภัยอันตรายใด ๆ หากบั้งไฟตกจะเกิดเคราะห์ภัยในหมู่บ้าน และการเสี่ยงปู่ตาโดยชาวบ้านจะบอกว่าหากปู่ตาดีจริงก็ขอให้บั้งไฟขึ้นบั้งไฟก็จะขึ้น

นอกจากนี้ตามความเชื่อของชาวบ้านที่ให้ความเคารพในปูตาในปัจจุบันเมื่อชาวบ้านจะออกจากบ้านหรือเข้าหมู่บ้านเมื่อขับรถผ่านศาลปูตาชาวบ้านจะบีบแตร 3 ครั้ง เป็นการแสดงความเคารพปูตา หากใครไม่บีบนั่นแสดงว่าไม่ไช้คนบ้านดอนตูมเพราะคนบ้านดอนตูมตั้งแต่เด็กจนถึงคนแก่เขาจะทำกันทุกคน

ความเชื่อ พิธีกรรมที่มีอิทธิพลต่อการจัดการทรัพยากรหรือการจัดการผลิตของชุมชน เช่น พิธีการทำบุญเดือนสี่ หรือบุญพระเวส เป็นพิธีกรรมเสริมสร้างความสามัคคี ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวของคนในชุมชนเป็นพิธีกรรมสร้างแรงบันดาลใจให้เข้มแข็งและกำลังใจให้ประชาชนได้มีความหวังที่จะต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคทั้งปวง ซึ่งในเค้าโครงเรื่องพระเวสสันดรนี้จะปลูกฝังอุดมการณ์แห่งพระโพธิสัตว์และรัฐในอุดมคติแบบพระศรีอริยเมตไตรยหรือยูโทเปียแบบโธมัส มอร์ ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นให้คนเรามีความบากบั่น ไม่ย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก ลำบากเพราะเป้าหมายแห่งชีวิตนั้นมีได้มีเฉพาะในโลกนี้เท่านั้น แต่ยังมีโลกแห่งอนาคตที่สุขสบายที่พึงหวังไว้ เมื่อมีการปลูกฝังค่านิยม ความเชื่อดังกล่าวได้แล้วก็ส่งผลต่อการผลิตโดยตรง เช่นการทำเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยความขยันอดทนมันเพียรเป็นฐานทั้งสิ้น ถ้ามีความขยันอดทนมากก็จะส่งผลให้การผลิตเพิ่มมากขึ้น เป็นต้น

ตัวอย่างพิธีกรรมเลี้ยงผีปูตา ก็มีความคล้ายคลึงกันกล่าวคือ เป็นอุบายวิธีของการอนุรักษ์ป่าและน้ำซึ่งเป็นระบบนิเวศซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนที่ยกไม่ออกจากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเป็นอุบายวิธีที่ได้รับการจัดการโดยที่ไม่ต้องอาศัยระบบบังคับที่เรียกว่า ระบบกฎหมายอย่างเช่นในปัจจุบัน เป็นการนำเอาวิถีความเชื่อที่มีอยู่แล้วมาใช้จัดการกับระบบนิเวศ รอบตัวอย่างสมดุลและที่สำคัญมีความยั่งยืนเราจะสังเกตเห็นว่า ในสถานที่ที่มีศาลปูตาดำรงอยู่ สถานที่แห่งนั้นจะมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยป่า น้ำที่สะอาดเพราะถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ใครจะไปบุกรุกกล้าหรือตัดต้นไม้ แม้กระทั่งแสดงวาทะหาบคายไม่ได้ คนเหล่านั้นก็จะมียั้งเป็นไปหรือได้รับโทษ ดงปูตาในที่บางแห่งมีสภาพป่าเป็นวนอุทยาน (สวนป่า) มีสภาพป่าและรักษาสภาพแวดล้อมของระบบนิเวศไว้ได้อย่างสมบูรณ์ดี นำความอุดมสมบูรณ์ชุมชนขึ้นร่มมาสู่บ้านเมืองเป็นทรัพยากรธรรมชาติประจำหมู่บ้านอย่างยิ่ง

ความเชื่อหรือพิธีกรรมจากอดีตจนถึงปัจจุบันนั้นมีความเปลี่ยนแปลงอยู่บ้างเล็กน้อย เป็นความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบที่มีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมชุมชน ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย และความเปลี่ยนแปลงนี้ก็ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและระบบการผลิตของชุมชนโดยตรง แต่เนื้อหาของพิธีกรรมและความเชื่อยังคงเดิมอยู่ สำหรับผู้ที่มีความเชื่ออย่างมั่นคงจริง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่มียายมาก จะให้ความสำคัญอย่างมากและพยายามทำเป็นแบบอย่างของคนรุ่นใหม่ แต่ถึงกระนั้นคนรุ่นใหม่ก็มองว่าเป็นเรื่องไร้สาระไม่มีประโยชน์ในยุคปัจจุบันซึ่งได้รับอิทธิพลกระแสของการเปลี่ยนแปลง/การจัดการบริหารยุคใหม่ เมื่อความสำคัญของโครงสร้างทางความเชื่อและพิธีกรรมถูกรื้อถอนออกไป/ถูกทำลายพฤติกรรมที่แสดงออกก็เปลี่ยน กล่าวคือ พฤติกรรมที่แสดงออกไม่สัมพันธ์กับระบบความเชื่ออย่างใกล้ชิด แล้วส่งผลต่อการจัดการและการผลิตด้วย ยกตัวอย่างเช่น พิธีกรรมการเลี้ยงผีปูตาซึ่งแต่ก่อนมาถือว่า เป็นภูมิปัญญาสัจธรรมหลักในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนยุคนั้น แต่ในยุคปัจจุบันต้องอาศัยระบบบังคับหรือกฎหมายเข้ามาแทนที่ ซึ่งเป็นนัยบ่งบอกให้ทราบว่าวิถีชีวิตของคนในยุคใหม่นี้มีความหยาบกระด้างมากขึ้นต้องอาศัยบทลงโทษที่รุนแรง โดยไม่มีการขัดเกลาด้วยอุบายวิธีอย่างละเอียดอ่อนเหมือนก่อน ความเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม พิธีกรรมและความเชื่อทำให้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วยอย่างเลี่ยงไม่ได้ ค่านิยมไม่มั่นคง ความมักความสะดักสบายก่อให้เกิดผลกระทบต่อการผลิตโดยตรงและการจัดการอื่น ๆ ตามมา

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากปัจจัยหลายอย่างดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ชุมชนต้องปรับตัว เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวคือ ถ้าสถานการณ์เช่นนี้เปลี่ยนไป ชุมชนต้องปรับกระบวนการทัศน โลกทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของตนเอง ดังจะเห็นได้จากปรับรูปแบบพิธีกรรม ความเชื่อบางอย่างให้เหมาะสมกับรูปสมัย วัฒนธรรมความเป็นอยู่บางอย่างก็มีการปรับเปลี่ยน เมื่อเปรียบเทียบกับอดีตที่ผ่านมา แต่การปรับเปลี่ยนเป็นการปรับเปลี่ยนที่สัมพันธ์กับปัจจัยภายนอกเท่านั้น แต่ปัจจัยหรือเกณฑ์หลักสาระแห่งแนวความคิดมิได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก แม้ว่าชุมชนจะนับถือพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่เป็นความเชื่อความศรัทธาประเพณีผสมผสานอยู่กับลัทธิความเชื่ออย่างอื่นด้วย

ปัจจุบันเหตุการณ์เปลี่ยนไป วัดที่เคยเป็นจุดรวมหรือแหล่งการเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ อาจไม่ได้เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมของชุมชนแต่เพียงอย่างเดียว ดังจะเห็นได้จากค่านิยมในการจัดพิธีกรรมการทำบุญก็เปลี่ยนแปลงไปบ้าง จาริตประเพณีโบราณที่เรียกว่า ฮีตสิบสองและคองสิบสี่ก็ไม่ได้จัดตามนั้นได้ทั้งหมดทุกเดือน แต่มีการเน้นเหตุการณ์หรือพิธีการที่สำคัญบางอย่างเท่านั้น ต่อปัญหาว่าชุมชนปรับตัวอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลง คำตอบที่ได้รับจากที่สัมภาษณ์ก็คือ ไม่ได้ปรับตัวอะไรมากนัก เพราะเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะโครงสร้างภายนอกเท่านั้น มิได้เปลี่ยนแปลงแก่นหรือสาระหรือโครงสร้างภายในแต่อย่างใด ซ່องว่าที่เกิดขึ้นระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่เป็นสิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้และไม่ใช่ว่าปัญหาที่สำคัญมากนัก เพราะเมื่อคนรุ่นใหม่เหล่านี้เข้ามาเป็นคนสูงอายุมากขึ้น พวกเขาจะดำเนินการตามแบบอย่างตามที่รุ่นเก่าได้ปฏิบัติเอาไว้ ปัญหาของคนรุ่นเก่าก็คือ ทำอย่างไรพวกเขาจะเป็นตัวอย่างที่ดีและมั่นคงให้กับคนรุ่นใหม่ได้ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่นี้เท่านั้น ภูมิปัญญาของชุมชนนี้ก็คือ ต้องปฏิบัติให้เป็นตัวอย่างที่ดีและเหมาะสมแก่คนรุ่นต่อไป ซึ่งก็ได้รับความเชื่อถือและความเคารพอย่างมีเสื่อมคลายแต่ประการใด นี้คือ ภูมิปัญญาของชุมชนในการปรับตัวท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม

ภูมิปัญญาท้องถิ่น¹

การทอเสื่อ เป็นภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรจากแหล่งน้ำของชาวบ้านซึ่งมีการทำมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งเมื่อก่อนมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มทอเสื่อ ต่อมาได้หายไปแต่คนทอเสื่อก็ยังมีอยู่ วัตถุประสงค์ในการทอเสื่อ ก็คือ ต้นกกที่เกิดเองบริเวณหนองน้ำ ไม่ว่าจะเป็นหนองหะ ห้วยกุดตุ้มแต่ที่หนองหะจะมีมากกว่า ในอดีตชาวบ้านเอามาทอแล้วขายก็มี ซึ่งเมื่อก่อนราคาฝืนละ 5 บาท ปัจจุบันนี้ 3 ฝืนก็ตกไปร้อยบาทแล้ว ชาวบ้านจะทอกันเมื่อว่าง เช่นตอนเช้าก่อนออกไปทำงานและตอนเย็น หลังจากทำงานกลับมา ปัจจุบันนี้ต้นกกไม่เพียงพอเนื่องจากคนทอเสื่อมีเยอะ ประกอบกับน้ำท่วมบ่อยทำให้กกแถวหนองหะตายไป ไม่พอต่อความต้องการของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงต้องไปหาจากที่อื่น โดยจะรวมกลุ่มกันไปเหมารถไปเอาหลายคน ซึ่งหมู่บ้านที่ไปเอาก็คือแกบ้านวังบัว บ้านปอ

¹ แม่ละมุน สิทธิจันทร์ อายุ 50 ปี
แม่เครือวัลย์ จันทระเกษ อายุ 55 ปี
แม่อุ้นจิตร วันสี อายุ 49 ปี

แดง ซึ่งอยู่ทางไปกาฬสินธุ์ ปัจจุบันนี้กในหนองชะกำลังเกิดอีก สองอาทิตย์ก็ตัดได้แต่ก็คงไม่พออยู่ดี เนื่องจากคนทยอย

นอกจากนี้ภูมิปัญญาการคุนไฟแต่ละปีของชาวบ้านที่สืบทอดมาจากคนรุ่นเก่าก่อน ที่ต่อกันมาเรื่อย ๆ โดยการสังเกตจากธรรมชาติ อย่างเช่น ¹

มดคาบไข่ของตัวเองวิ่งขึ้นที่สูง นั้นหมายความว่าปีนั้นน้ำจะมาก เพราะมดมันอพยพหนีน้ำ เหมือนกับมันรู้ว่าน้ำจะมาก จากที่ชาวบ้านได้สังเกตดูก็เห็นว่ามันเป็นจริงอย่างที่คนเก่าก่อนเขาว่าไว้

อีกอย่างก็คือ แมงดาหากเวลาที่ชาวบ้านออกไปแล้วเห็นไข่แมงดาที่มันไข่ไว้บนต้นข้าวแต่ไข่ไม่สูงนั้นหมายความว่าน้ำปีนั้นจะน้อยหากแมงดาไข่สูงหรือไข่บนยอดข้าวก็คือปีนั้นน้ำมากอย่างปีนี้ ชาวบ้านบอกว่าแมงดาไข่ตำนาคงจะไม่มาก ซึ่งตอนนี้มันก็ไม่ได้มากเหมือนทุกปีที่ผ่านมา

อีกประการหนึ่งก็คือ การสังเกตดูแมงตึงห้อยหากห้อยบนสูงนั้นหมายความว่าน้ำจะมาก ในปีนั้นหากห้อยบนตำนาน้ำจะน้อย

สิ่งเหล่านี้ถือเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการที่ชาวบ้านอยู่กับสภาพธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมแล้ว สังเกตสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันและกันแล้วถือเป็นองค์ความรู้แบบชาวบ้านที่สืบทอดกันต่อมาเรื่อย ๆ

6. สภาพปัญหาผลกระทบ การปรับตัว และการแก้ไขปัญหาของชุมชน ²

ผลกระทบและปัญหาของชาวบ้านที่สร้างความเสียหายแก่ชาวบ้านก็คือเกิดน้ำท่วมบ่อยมาก ทำให้ชาวบ้านมีผลผลิตทางการเกษตรน้อยบางปีถึงขาดแคลนซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ และการแก้ไข ปัญหาเหล่านี้ ชาวบ้านจะไม่ค่อยมีส่วนในการแก้ไขแต่จะเป็นทางการที่เข้ามาวางแผนและดำเนินการเอง อย่างแผนโครงการขุดลอกห้วยตุมเพื่อระบายน้ำลงน้ำชี ก็เป็นโครงการของทางราชการเข้ามาทำ ชาวบ้านก็เพียงแค่อพยพ อย

อาจจะเหมือนกันที่ชาวบ้านมีความสามัคคีกันในการเสนอโครงการที่จะแก้ไขปัญหาน้ำท่วมที่นาทางด้านหนองชะ โดยการเสนอการขุดลอกหนองชะเพื่อกักเก็บน้ำได้ในหน้าแล้งและกันน้ำไม่ให้ท่วมในหน้าฝน

นอกจากนี้ชาวบ้านในเขตตำบลแก้งเลิงจานแทบทุกหมู่บ้านที่มีความต้องการเหมือนกันก็คือการขุดคลองส่งน้ำ จากแก้งเลิงจานเพื่อไปใช้ในการเกษตร ซึ่งชาวบ้านหมู่บ้านอื่นจะทำการเกษตรมากหมู่บ้านตอนตุมจากหมู่บ้านทั้งหมดมีบ้านเม่นน้อยเท่านั้นที่มีการทำคลองส่งน้ำแต่ก็ไม่พอเพียงทั่วถึง ชาวบ้านส่วนใหญ่คลองส่งน้ำไม่ไปถึงดังนั้นชาวบ้านจึงต้องการคลองส่งน้ำโดยทั่วถึงทุกหมู่บ้านเพราะชาวบ้านคิดว่าหากมีน้ำมันจะมีความอุดมสมบูรณ์ เพราะชาวบ้านสามารถที่จะปลูกผักปลูกอะไรก็ได้ไว้กินไว้ขาย

¹ พ่อวันตา วันสี อายุ 64 ปี

² พ่อสวาท ลัทธิธรรม อายุ 58 ปี ส.อบต.บ้านดอนตุม

พ่อสาวัน ทาโยธิ อายุ 45 ปี ผู้ใหญ่บ้าน บ้านดอนตุม

พ่อวันตา วันสี อายุ 64 ปี

พ่อสม มัย สิทธิจันทร์ อายุ 72 ปี

ภาพประตูน้ำที่เชื่อมระหว่างแก่งเลิงจานและแม่น้ำชี
 ถ่ายโดย: อภิศักดิ์ อีระวิสิษฐ์, สิงหาคม 2547

หมู่บ้านดอนตูมจากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านต้องการขุดลอกจากห้วยตูมโดยผ่านไปทางหลังวัดไปทางป่าสาธารณะออกไปทุ่งนาจะได้หมดไปจนถึงบ้านเม่นน้อยเม่นใหญ่ห้วยฝาย คอนโด หากน้ำในห้วยตูมแห้งก็เปิดเอาน้ำจากชีลงมาเอาน้ำจากแก่งเลิงจานลงมาก็มีน้ำแล้วเนื่องจากห้วยตูมขุดลอกใหม่และมีประตูน้ำติดน้ำชี และแก่งเลิงจานจึงไม่ยากอะไรหากจะสูบน้ำเข้ามาไว้ในห้วยตูมหากน้ำห้วยตูมแห้ง